

A MEGISMERÉS KORLÁTAI

B A C Z O N I D O R O T T Y A

Gyerekkoromban egyszer kezembe került egy lexikon, aminek a borítóján – számomra akkor még ismeretlen – történelmi személyiségek portréi szerepeltek. Szép sorban mindegyikre rámutattam, és monomániásan ugyanazt a kérdést tettem fel édesapámnak: ő jó vagy rossz ember volt? Nem értettem, hogy apukám miért vonakodik az egyértelmű és azonnali válaszadástól, hiszen a kérdés nem bonyolult. Az pedig kifejezetten bosszantott, hogy egy ponton megpróbálta tudomásomra hozni, hogy ez nem mindig dönthető el, ráadásul az sem biztos, hogy ez a megfelelő kérdésvetés. Ez a rég elfeledett emlék két, nemrégiben megjelent kötet olvasása közben is felderengett. 2025 őszén új könyvvel jelentkezett Bartha Ákos történész, az ELTE HTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa és a történészek fiatal generációjához tartozó, rendkívül termékeny Veszprémy László Bernát, az MCC Corvinák főszerkesztője is.¹ A két mű első pillantásra nem kapcsolódik egymáshoz. Előbbi a két világháború közötti korszak egyik politikai szélhámósának, másodvonalbeli politikusnak, az ideig-óráig nyilas Rátz Kálmánnak az élettörténetét beszéli el. Utóbbinak a középpontjában pedig az 1945 utáni hazai zsidóság legmeghatározóbb alakja, Scheiber Sándor s az ő állambizton-
sági megfigyelése áll. Mégis, **hasonló érzésekkel tettem le a két könyvet.**

BONYOLULT KÉPLET

Bartha Ákos: *Egy magyar nemzeti szocialista* (2025)

Rátz Kálmán a szerző szerint sem tartozik a fontos történelmi személyiségek közé a szó klasszikus értelmében, ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy nem érdemes róla monográfiát írni. Bartha célja saját megfogalmazásában ugyanis az, hogy egy konkrét személyen keresztül árnyalódjon meglévő tudásunk a környezetről és a korszakról. Úgy véli, „a kis történetek összképhez illesztése képes lehet kicsit változtatni az összképen is”. Mivel Rátz mindenkit ismert és mindenhol megfordult, élettörténete ideális ugródeszka ehhez. Bartha kötetének hőse azonban „bonyolult képlet”, nem adja könnyen magát. Ahogy mondani szokták, még azt sem lehet elhinni, amit kérdez. A kamu, a ferdítések és a lóditások embere, aki úgy hajlítja meg a valóságot, ahogyan az éppen aktuális politikai helyzet és az abból következő személyes érdeke kívánja, életrajzát újra és újra átírja.

Bartha megszámlálhatatlan ponton rántja le a leplet Rátz föllentéseiről. Az a típus, aki mindig mindenhol ott van, a legváratlanabb helyzetekben bukkan fel a szemünk előtt, noha sosem ő a főszereplő. Nem volt tagja a végrehajtó hatalom szűk körének, nem viselt magas pozíciót. Regénybe illő karakter: heves temperamentumú, nőcsábász, korpulens, jó debattőr, egy igazi kalandor, akinek az élete tele van radikális, gyors, egymással elméletben össze nem egyez-

¹ BARTHA ÁKOS: *Egy magyar nemzeti szocialista. Rátz Kálmán tündöklése és bukása.* Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Bp. 2025. és VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT: *Hét verem. Scheiber Sándor küzdelmei a kádári állambiztonsággal.* Jaffa, Bp. 2025.

tethető ideológiai és politikai fordulatokkal. A *Nemzetőr* című lap 1939-es jellemzése szerint „mindent összeolvasó, de még annál is többet író, magát a létező összes politikai oldalon kipróbáló, saját elhivatottságában vakon hívó” politikus volt – és tényleg. Összefoglalni is nehéz, hogy milyen ideológiai-politikai elköteleződései voltak élete során.

Az I. világháborút követően radikális jobboldali ellenforradalmár tiszt, a Magyar Országos Véderő Egylet egyik alapítója, aki a Tanácsköztársaság alatt végig börtönben volt, majd alaposan kivette a részét a „különítményes anarchiából”. Ehhez képest szoros kapcsolata lett a hazai kommunistákat ténylegesen irányító Madzsar Józseffel, ahogy együtt sakkozott József Attilával is, akit élettársa, Szántó Judit szerint Rátz nyert meg a „nemzeti kommunizmus” gondolatának. Mindeközben 1934 végén Gömbös Gyula miniszterelnök hívására belépett a kormánypártba, parlamenti képviselő lett, és a kormányfő egyik fontos szócsövénévé vált. Ekkoriban, későbbi magyarzkodása szerint, Gömbös megbízásából – vö. „nem akartam odaírni, de ő azt mondta, hogy csak írjak, mert olyan tömegeket befolyásolok, amelyeket másképpen nem lehetne befolyásolni” – a liberális *Pesti Napló* egyik állandó publicistája, összesen 93 írást jelentetett meg itt 1932 és 1937 között. Közben ugyanis sokat betegeskedő katonatisztból átpozicionálta magát szakértővé, tudományos művek és cikkek írójává, miközben – ahogy azzal a kötet részletesen foglalkozik – több mint valószínű, hogy szövegeinek jelentős része plágium. Nem ismert lehetlent: értekezett a modern kori kínai kül- és belpolitikától kezdve Japán, Amerika és Nagy-Britannia hatalmi viszonyain át Macedónia, Törökország, Afganisztán, Litvánia, Etiópia és Svájc geopolitikai helyzetéről, vagy éppen a világ olajtermelésének történetéről.

De menjünk tovább! Noha **kísérletet tett, hogy „nemzeti vágányra állítsa a szocializmus nemzetközi gyorsvonatát”**, gyorsan le is szállt arról, és egyszerre csak arra lehetünk figyelmesek, hogy németbarát lett, és csatlakozott a nyilasokhoz, noha még pár héttel azelőtt is bírálta a magyar szélsőjobboldal „elvi tisztázatlanságát és stílusát”. Pillanatok alatt képes volt osztozni antiszemitizmusukban is, ami annak fényében különös, hogy korábban választókerületében eljárta a helyi zsidók ügyében (noha ezt utóbb letagadta), később pedig gond nélkül érvelt a zsidótörvények visszavonásáért, vagy tartott fenn kapcsolatot a cionistákkal. „Sohasem állottam máshol, mint a szélsőjobboldalon” – magyarázta fordulatát, bár népbírósági vallomásaiban már kissé máshogy emlékezett, mondván, a nyilasok között valójában bomlasztani akart, s így küzdött Imrédy Béla diktatórikus szándékai ellen. A nyilasoknál sem időzött sokat: kivált onnan, és saját pártot hozott létre.

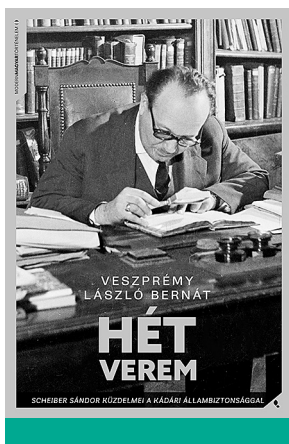
Mindvégig ellenezte a háborúba való belépést. A hadihelyzet alakulásának függvényében először a németekre, aztán a szovjetekre tett, és a szovjet-magyar kapcsolatok fejlesztése mellett érvelt a béke utáni állapotokra gondolva. Egyre inkább balra tolódott, olyannyira, hogy Szálasi 1943-ban már egyenesen a kommunisták honi vezetőjeként hivatkozott rá. Rögtön a náci megszállás napján lefoglák, végül Mauthausenben kötött ki, ahonnan azonban hazaengedték, noha megfigyelés alatt maradt. Míg az 1940-es évek elején kapcsolatot tartott a szociáldemokratákkal, 1945 után egykori „horthysta” politikusokkal járt össze.

A fent leírt néhány epizód talán jól érzékelteti Rátz szinte elképzelhetetlenül széles körű kapcsolatrendszerét és az általa leírt valószerűtlen politikai mozgást. Hihetetlennek hangozhat, mégis igaz. Miközben Bartha precízen, szakmailag körültekintően és kiterjedt forrásanyagra támaszkodva feltárja Rátz életének stációit, egyre erőteljesebb az olvasóban a kérdés: mindezt Rátz miért és hogyan csinálta? Bartha megfogalmazásában így hangzik a kulscérdés: „Hogyan nyílt lehetősége Rátz-nak ezt a pályáivet befutni? [...] Hogyan kötődhetett valaki egyszerre grófokhoz és szociáldemokratákhoz, hogyan lehetett egy politikussá vált katonatiszt egyszerre Gömbös Gyula és Madzsar József bennfentese, hogyan válhatott valaki egyszerre rabjává és vendégévé a német megszállóknak, majd kárvalotyjává és egy ideig csendes haszonélvezőjévé a szovjet megszállásnak?” Miről is beszélünk tehát valójában Rátz Kálmán esetében? Mégis mi motiválta ezt az embert? Hitt-e bármiben, vagy pusztán

egy egyszerű csirkefogóról beszélünk, akit kizárólag sértettsége és ambíciója hajtott, és akit – ahogy Bartha írja – mediátoralkata és kígyótermészete tett alkalmassá erre a rendhagyó pályáivra? A szerző számára a legfigyelemreméltóbb felismerés, ez az egyik **fő konklúziója, hogy a 20. század legexkluzívabb politikai rendszerei sem voltak hermetikusan zártak**, mindig nyílt mozgáster és kapcsolódási felület az egymástól legtávolabb álló ideológiai és politikai platformok között is.

Mindazonáltal óhatatlanul megszólal bennünk a kisördög: mi van, ha né tán ennél is többről van szó, és Rátz *végig megbízást teljesített*? Nem meglepő módon ez a gyanú már kortársaiban is megfogalmazódott. Beszélték, hogy a katonai hírszerzés embere, amire ő maga is célzott egyszer. Tudjuk, hogy saját fantompártját, amivel a kormánypárt szándékainak megfelelően megosztotta a nyilastábort, a hatóságok rejtett támogatásával működtette, egyes vádak szerint egyenesen Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter finanszírozta. És talán nem véletlen, hogy Mauthausenből való hazaengedését követően maga is úgy érezte, hogy szabadulásának körülményei némi magyarázatra szorulnak. Mester Miklósnak, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium politikai államtitkárának azt bizonygatta, hogy nem követett el hazaárulást annak érdekében, hogy hazakerüljön, kizárólag betegsége, valamint tisztí rangja miatt engedték el. Svájci emigrációjában a nyugati hírszerzéssel került kapcsolatba. Hogy mennyi igaz a korszakban újra és újra felbukkanó vádaktól, az valószínűleg soha nem fog kiderülni – ez azonban nem Bartha hibája, egyszerűen a múlt teljes körű megismerésének korlátjába ütközünk. Ahogy Veszprémy László Bernát új kötetének olvasásakor is.

BEKATEGORIZÁLHATATLAN

Veszprémy László Bernát:
Hét verem (2025)

Scheiber Sándor rabbi közel 30 éven át, a kádári kommunista diktatúra idején vezette az Országos Rabbiképző Intézetet. Veszprémy László Bernát vállalása az volt, hogy Scheiber életének erre az időszakára, azon belül is főleg az állambiztonsággal, illetve az Állami Egyházügyi Hivatallal való kapcsolatára koncentrál. Vagyis a kötet célkitűzésénél fogva nem életrajz, így nem ismerjük meg Scheiber életének és tudományos tevékenységének teljességét, miközben természetesen számos ponton kikerülhetetlen ezek érintése. A könyv, attól függően, hogy ki milyen szemmel olvassa, egyszerre szól Scheiber karakteréről, Scheiber és az állambiztonság kapcsolatáról, a Kádár-rendszer és a hazai zsidóság viszonyáról, valamint az állambiztonság általános működési mechanizmusáról.

Veszprémy nehéz, szinte lehetetlen feladat elé állította magát. Egyrészt mert egy sokszereplős, szövevényes játszma mozaikjait kellett összeillesztenie, amihez ugyanolyan otthonosan kell mozognia a korabeli magyar zsidóság és különböző szervezeteinek berkein belül, mint ismernie az állambiztonság működésének logikáját. Másrészt **a kötetben súlyosabbnál súlyosabb morális dilemmák bukkannak fel**. Veszprémy például rögtön az elején kitér arra a fekete-fehér történeteket kedvelő olvasók dolgát semmiképpen sem könnyítő igazságra, hogy nem automatikusan jó ember az, akit megfigyelték. És ahogy haladunk előre a kötetben, úgy lesz egyre nehezebb a dolgunk – Scheibert „bekategorizálni” ugyanis szintén lehetetlen.

Tény, hogy a '60-as évek közepétől teljes intenzitással figyelte az állambiztonság: megkísérelték lejáratni, szakmai előrehaladását akadályozni, baráti körétől elidegeníteni, levelezését felbontották, telefonját és lakását lehallgatták. A kötetet olvasva feltáru előttünk az a háttorzongató folyamat, ahogy az állambiztonság a '70-es évekre teljesen körbekerítette Scheibert: ő maga avatott fel olyan rabbit, aki később jelentéseket írt róla, beszervezték tanítványait, állítólagos volt szeretőjét stb. A '70-es évek végétől a '80-as évek közepéig az elnök, az alelnök és a főtitkár személyében három ügynök irányította a Magyar Izraeliták Országos Képviselőit! Scheiber megkerülhetetlen figura volt a zsidó közéletben, kézenfekvő volt, hogy az állambiztonság fókuszába került: rajta keresztül komoly devizaösszegek érkeztek az országba, amelyeket ő osztott el,

Két part között –

A lerombolt Ferenc József (ma Szabadság) híd a pesti alsó rakpart felől nézve, háttérben a Gellért-heggyel, 1945 (Fortepan)

a Kádár-rendszerhez fűződő viszonya pedig igencsak ambivalens volt. A róla szóló jelentésekben Scheibert cionistának bélyegezték, miközben nem volt az, a vádak szerint növendékeit is ilyen szellemben nevelte és szemben állt a rendszerrel, a rendelkezésére álló külföldi pénzből pedig „ellenséges személyeket” segített. 1976-tól, vélhetően felsőbb utasításra, Scheiber ügyében inkább azt a taktikát kezdték el követni, hogy privilégiumokkal édesgették a rendszerhez.

Ugyanígy tény azonban, hogy Scheiber 1945 tavaszán került kapcsolatba először a kommunista titkosrendőrséggel, majd 1955-ben pressziós alapon beszervezték, és Sándor Lajos néven lett hálózati személy. Nem maradt meg 6-os kartonja, és egyetlen jelentés sem ismert tőle, továbbá annak sincs nyoma, hogy anyagi ellenszolgáltatást kapott volna a BM-től. A Veszprémy által vállalt feladat megoldását tovább nehezítette, hogy általánosságban is kijelenthető, hogy nem áll rendelkezésre megbízható forrásanyag, amibe kapaszkodhatna: Scheiber is ferdít, a felesége is ferdít, a környezetükhöz tartozók visszaemlékezései elfogultak és megbízhatatlanok, az állambiztonsági iratok pedig többet hallgatnak el, mint amennyit elbeszélnek. Ahogy Veszprémy fogalmaz: az állambiztonsági ügyek kutatói sokszor sötétben tapogatóznak.

Ugyanakkor, ha nincs is bizonyíték rá, talán nem véletlen, hogy éppen ebben az időszakban – a forradalom leverését követően – vehette át a Rabbiképzőt. A dokumentumok szerint 1958-ben kizárták, mondván, „jellem, magatartása nem tette őt alkalmassá az ügynöki munkára, mivel fecsegő természetű, igyekszik magát fontos embernek feltüntetni. Velünk való kapcsolatát ismerőseinek elmondotta.” Eddig a tények. A tisztánlátásunkat nehezítik a kizárását követően továbbra is sorakozó ellentmondások. Például hogyan lehetséges az, hogy annak ellenére, hogy 1963 márciusában a „BM-es elvtársak megállapítása szerint Scheiber megátalkodott ellensége államunknak és kíméletlen gyűlöletet érez mindenki iránt, aki együttműködik rendszerünkkel”, amerikai, angolai és svédországi útját is engedélyezték. Sőt, angolai utazása alatt nemcsak ő, de felesége is utazhatott, feltételezték tehát, hogy nem fognak „disszidálni”. Scheiber jövedelme az átlagos életszínvonalat messze

túlszárnyaló körülményeket biztosított neki és családjának, a jelentésekben leírt rendszerellenesség pedig ide vagy oda, már önmagában az Országos Rabbiképző pusztá léte is PR-jelentőségű volt a Kádár-rendszer számára. Scheiber a Nyugat felé egyik legfontosabb **közvetítője volt annak az üzenetnek, hogy Magyarországon él és virul a zsidóság, miközben voltaképpen egy antiszemita diktatúráról beszélünk.**

Az, ami Scheiber jelleméről kiderül a kötetből, számos ponton problematikus. Veszprémy konklúziója szerint nagy ember volt, nagy érdemekkel és hibákkal is, melyek nem elvesznek az élettörténet értékéből, hanem kiegészítik azt. Hogy mire is gondolunk? Például visszatérő vád vele szemben az ellenfeleiről szóló névtelen levelek írása, műtárgyak, könyvek és kéziratok ellopása, ahogy a plagizálás is, és felsejlik magánéletének nem éppen makulátlan volta. Egy ropant ambiciózus, a céljai elérése érdekében sok mindenre képes ember arcéle bontakozik ki előttünk, aki, ha kellett, változatos eszközökkel bánt el saját riválisaival. Veszprémy Scheiber ebbéli magatartásának megértéséhez a kulcsot az 1944-es esztendőben látja. Szerinte Scheibert egész életében furdalta a lelkiismerete, amiért ekkor, dunaföldvári rabbiként semmit nem tett, hogy visszatérjen Pestről saját hitközségébe és megpróbálja megmenteni közösségét, míg azokat, akiket meg akart menteni, vagyis a saját szüleit, nem sikerült neki. Veszprémy szerint minden későbbi döntése ide vezethető vissza: mindezt a lelki terhet csak úgy tudta magában helyre rakni, bűneit jóvátenni, ha ő lesz a legnagyobb magyar-zsidó tudós – bármi áron. Veszprémy elbeszélésében ez magyarázhatja későbbi, morálisan erőteljesen megkérdőjelezhető viselkedését bizonyos helyzetekben. Például előszeretettel hozott fel kollaborációs vádakot más zsidó vezetők ellen. A könyv részletesen ismerteti Scheiber szerepét a Berend Béla szigetvári főrabbi elleni támadásokban: aktívan közreműködött a lejáratásában, hazudott is ennek érdekében mind az 1946-os népbírósi perben, mind az 1970-es években zajlott eljárásban.² Éppen ennek kapcsán teszi fel Veszprémy az egyik legizgalmasabb, ugyanakkor megválaszolhatatlan kérdést is: „Scheiber vallomása az 1946-os perből eltűnt – mégis kinek volt hatalma 1975–76 Magyarországon ahhoz, hogy eltüntessen egy iktatott anyagot egy olyan, szigorúan őrzött archívumból, mint a NOT [Népbírószágok Országos Tanácsa] irattára? Ehhez elképesztő összeköttetésekkel kellett rendelkezni. Amennyiben Scheiber tüntette el az irattározott vallomást – és ki másnak lehetett volna érdeke ilyen tenni? –, akkor fel kell tennünk a kérdést: Scheiber valóban »csak« egy üldözött egyházi vezető volt a Kádár-rendszerben, vagy egy olyan, lenyűgöző befolyással és – egyéb szó híján – *műveleti képességekkel rendelkező hálózat kulcsfigurája*, mely képes volt elcsenni egy szigorúan őrzött iratot a kádári titkosszolgálat orra elől?” [Kiemelés tőlem – a Szerk.]

Ezt olvasva az első könyvnél már emlegetett kisördög megint színre lép, de ahogy Rátz esetében, úgy itt sem lehetünk biztosak abban, mivel is van dolgunk – könnyen lehet, hogy pusztán esetlegességek, véletlenek s első pillantásra abszurdnak ható, mégis életszerű elemek elegeivel. Veszprémy szerint végső soron nem lehet kétségünk afelől, hogy Scheiber Sándor áldozat volt, mégpedig két 20. századi diktatúra, a náci és a kommunista önkényuralom áldozata.

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK

Mind Bartha Ákos, mind Veszprémy László Bernát hiánypótló kötetet írtak és nagy feladatra vállalkoztak. Az, hogy a kötetek elolvasását követően a főszereplőkkel, vagyis Rátz Kálmánnal és Scheiber Sándorral kapcsolatban az emberben több a kérdőjel, mint a pont, nem a szerzőkön múltott. Az azonban a szerzők érdeme, hogy képesek voltak témájukból kihozni valami olyat, ami jóval túlmutat egy-egy személyen. Rátz Kálmán esetében a két világháború közötti korszak politikai elitjének viszonyrendszeréről, Scheiber Sándor megfigyelésén keresztül pedig a kádári állambiztonság ördögi működéséről kapunk teljesebb képet. ■

² Vö. BEREND Béla: A magyar Dreyfus-ügy [1981] közli: VESZPRÉMY László Bernát. *Kommentár*, 2023/1. (A szerk.)